

Геннадій Рябцев,
кандидат технічних наук, доцент,
докторант НАДУ

Причини й наслідки кризи на світовому ринку нафти та їх значення для України

Проаналізовано причини, що призвели до нафтової кризи другої половини 2008 р. Установлено, що зниження попиту й цін на нафту у світі надає Україні час і можливості для перегляду своєї енергетичної політики.

Ключові слова: енергетична політика, ринок нафти, економічна криза.

The reasons of oil crisis of second half of 2008 are analyzed. Possibilities of change of an energy policy of Ukraine thanks to diminution in the demand and oil price abatement are established.

Key words: energy policy, oil market, economic crisis.

Постановка проблеми. Запаси нафти в Україні є недостатніми для забезпечення її потреб в енергії й паливі. Стабільне функціонування паливно-енергетичного комплексу, а отже усієї вітчизняної економіки, залежить від безперервності й достатності імпортованих енергоносіїв. Тому будь-які зміни на світовому нафтовому ринку суттєво впливають на стан енергетичної безпеки нашої країни. За цих умов державна політика у відповідній сфері набуває для України виключно важливого значення. На жаль, аналізу причин і наслідків швидкого подорожчання нафти до 147 дол./бар., подальшого обвалу цін до 33 дол. і нового зростання цін до 70-75 дол./бар. приділяється недостатньо уваги.

Аналіз основних досліджень із виділенням невирішених раніше частин. Проведений автором попередній аналіз не виявив публікацій, де були б ґрунтовно розглянуті зазначені питання з точки зору країн-імпортерів нафти. Це не дає змоги розробити ефективні заходи щодо проведення політики, спрямованої на забезпечення необхідного рівня енергетичної безпеки Української держави під час кризи і після виходу з неї.

Метою статті є визначення причин, що призвели до виникнення кризових явищ на світовому ринку нафти, аналіз їх наслідків і можливого значення для України як імпортера енергоресурсів.

Виклад основного змісту.

Основні причини кризових явищ на нафтовому ринку. На початку 2009 р. міністр нафти Ірану Голямхосейн Нозарі закликав держави-члени Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) не допустити подальшого зниження цін на сировину. "Ринкові умови такі, що коли країни, які не входять до ОПЕК, не співпрацюватимуть із ОПЕК, вони також зазнають збитків", - заявив чиновник [1]. Очевидно, експортери ще тішили себе надіями, що їм

варто тільки захотіти, і споживачі знову битимуться за діамантову нафту й золотий газ. Але ситуація змінилася, і сьогодні вже імпортерам слід стабілізувати й піднімати світову економіку, забезпечуючи ринок збуту енергоносіїв постачальникам, що не звільнилися від колишніх помилок.

До початку 2008 р. різкі стрибки цін, перспективи їх подальшого підвищення, активний рух готівки спричинили справжню гонитву за енергоносіями. Оскільки ціна нафти підвищилася до 100 дол./бар., а газ подорожчав до 600 дол./тис. м³, на ринку розпочався рух коштів, обсяг яких перевищив усе, що раніше заробляли чи витрачали його учасники. Активність у галузі досягла безпрецедентного рівня. Надвисокі темпи інвестування призвели до того, що витрати вийшли з-під контролю, і крива їх зростання з 2005 р. різко пішла вгору. Розвідка нафтових родовищ велася на повну потужність, у розробку включали навіть ті свердловини, експлуатація яких ще кілька років тому вважалася безперспективною. Вартість усіх видів нафтогазового устаткування зросла більш як утричі (на 210% проти 2000 р.; плата за оренду судна для глибоководного буріння підскочила зі 125 до 650 тис. дол./добу [2]), компанії стали відчувати брак кадрів (як інженерних, так і "робочої сили"), а також необхідних товарів і послуг. Отримуючи надприбутки, галузеві гіганти вкладали кошти в не пов'язані з енергоносіями підприємства. І хоча фактичні інвестиції нафтогазових компаній поза основним бізнесом були відносно невеликі порівняно із загальними фінансовими вкладеннями, їхні доларові виміри все ж були значними. Такий рух капіталів нагадував 1980-ті рр., коли Mobil купила мережу універсальних магазинів, Exxon пов'язала свою діяльність із офісною технікою, а Gulf брала участь у торгах під час продажу "Цирку братів Рінглінг, Барнума й Бейлі". Усі без винятку інвестиційні, пенсійні й трастові фонди вкладали кошти в сировину. Щоправда, ще в 1974 р. президент Мексики Лопес Портильо застерігав: "Здатність до грошового поглинання схожа з системою травлення людини. Не можна з'їсти більше, ніж організм у змозі переварити. Інакше це призведе до хвороби. Те саме відбувається і в економіці" [3]. Проте на такі застереження ніхто не зважав. Тому мільйони, зароблені на енергоносіях, спрямовувалися не в реальний, як спочатку, а в "паперовий" сектор. Інтеграція фінансового й нафтового (а з ним і газового) ринків набула загрозливих масштабів. Із звичайних, нормальних, вони перетворилися на значною мірою віртуальні. Не було сенсу споруджувати новий нафтопереробний завод: шукати землю для будівництва, будувати саме підприємство, наймати персонал, навчати його, купувати сировину, виробляти продукцію, рекламувати її, продавати, одержуючи в результаті тільки кілька відсотків прибутку. При цьому працю й сили слід було вкладати щодня, щомісяця й щороку. Цьому була альтернатива - дуже привабливий біржовий ринок, на якому можна нічого не робити. Потрібно лише заплатити гроші, і придбані "папери" (ф'ючерси чи паке-

ти акцій нафтогазових компаній) будуть зростати в ціні. Точніше, "інвестор" буде отримувати щорічно 10-15% (або навіть більше) до первинної ціни без жодних витрат сил, енергії й розуму.

Чому сьогодні нафту називають "новим золотом". Легендарний міністр нафти Саудівської Аравії шейх Ахмед Заки Ямані зазначав: "Нафта - це товар стратегічний. Товар занадто важливий, щоб віддавати його на відкуп примхам ф'ючерсного ринку чи якомусь іншому видою спекулятивної діяльності" [3]. На жаль, саме це сталося в другій половині 2008 р. Небачений раніше симбіоз сировинного й фінансового ринків навіть дав змогу автору знаменитої книги "Видобуток" Деніелу Єргіну назвати нафту "новим золотом" [2]. З'ясуємо, що спонукало лауреата Пулітцерівської премії дати таке визначення головному енергоносію ХХ ст.

Спробуємо пригадати, що найчастіше вважають причинами зростання чи падіння курсу акцій чи нафтових котирувань, наприклад, про те, чому з 25 грудня 2008 р. до 8 січня 2009 р. "нове золото" подорожчало на 10 дол./бар. За повідомленням агенції Bloomberg, "ціни на нафту зросли після оприлюднення інформації про те, що її запаси в США збільшилися на 1 млн барелів менше, ніж очікувалося" [4]. Проте чому рівень цих "очікувань" може бути відправною точкою для оцінювання запасів, на жаль, ніхто не уточнює. Тепер про згаданий 1 млн барелів (або 45 млн дол. за тодішньої ціни 45 дол./бар.). Фактично це 1/8760 чи 0,012% річного споживання США, інакше кажучи, обсяг нафти, який у США використовують протягом години (131 тис. т, або 2500 залізничних цистерн). Зауважимо, згаданий мільйон барелів просто не встигли довести до нафтових резервуарів (до речі, невідомо, чи він там "відсутній" насправді). Проте в перерахунку на рік ця "шокова новина" спричинила зростання вартості видобутої у світі нафти на 219 млрд дол. (10 дол. × 7,3 бар./т × 3 млрд т). Нескладно самостійно оцінити рівень "експертів", які в такий спосіб пояснюють, чому "нове золото" сьогодні дорожчає, і підрахувати, скільки вони заробляють на цьому.

За таких умов ціни на нафту поступово почали "вирішувати" ті самі завдання, що й котирування акцій на фондовому ринку, - зв'язувати доларову масу (щоправда, на відміну від віртуальних "папірців", зв'язувати в реальній нафті - ідеальному виборі для цієї мети). Адже відомо, що ціну більшості інших товарів можна підвищувати лише до певного рівня, після досягнення якого попит на них різко зменшується. Нафта - чи не єдиний товар, від купівлі якого навряд чи хто відмовиться (щонайменше, ще 10-15 років). Навіть пересічного українця - власника автомобіля практично неможливо примусити користуватися трамваєм чи метро. Він ліпше залишиться напівголодним, проте не відмовиться від автомобіля. Інакше кажучи, нафтою, 69% якої переробляють на бензин і дизельне паливо, можна зв'язати не лише кошти компаній, а й кошти громадян. До того ж високі нафтові ціни - ідеальний засіб

для подорожчання решти товарів (продовольства, продукції машинобудування тощо), оскільки в них неодмінно наявна як енергетична, так і транспортна складова.

Насправді нафтодоларовий симбіоз означав, що, маючи значні кошти (той, хто друкує долари, із грошми проблем не має - він може видати собі будь-яку позику на необмежений термін), організуючи новини, на які реагуватиме ринок, і визначаючи час і порядок їх подачі, можна багато заробити. Головне - знати, коли слід "обрушити" ринок, завчасно вивівши з нього свої гроші. А до цього можна з року в рік скуповувати на фондових біржах контрольні пакети по-справжньому прибуткових підприємств, щоб у слушний момент більшість реальних активів опинилися в потрібних руках. Для інших учасників гри на фондовому й нафтовому ринках можна порівняти з "російською рулеткою" з п'ятьма патронами в барабані. У ній також будуть ті, що виграли, проте їх буде небагато, оскільки результати гри визначено її умовами.

Основні наслідки нафтової кризи. На момент обвалу наприкінці липня 2008 р. нафтовий ринок був забезпечений реальним товаром на 8-9% (фондовий значно менше - на 1-2%) [5]. Із часу появи "нафтової бульбашки" не передбачалося, що інвестори зможуть масово його залишити, вивівши хоча б те, що платили перед входом. Це нагадує банк, з якого вкладники вирішили забрати гроші (щоправда, у нормального банку мають бути активи, що перевищують його зобов'язання, і в будь-якому разі він поверне вкладникам не 8-9, але хоча б 80-90% коштів). Але на фондовому ринку (і пов'язаному із ним нафтовому) ніхто й нічого віддавати не збирався. Дно цієї конструкції - це реальна вартість акцій підприємств, що в десятки (якщо не в сотні) разів менша за їх віртуальну вартість. Спрямування США 1,4 млрд дол. на порятунок фінансового ринку явно недостатньо. Для цього необхідно близько 100 трлн дол., хоча, якщо їх надрукувати, курс долара впаде подібно до курсу гривні. Тому рятувати фондовий ринок у його нинішньому вигляді ніхто не буде, він уже відіграв свою роль і більше не потрібен. Звісно, деякий час він ще зростатиме, проте сторонніх переможців (й експортерів енергоносіїв зокрема) на ньому годі очікувати.

Загальним наслідком "контрольованого руйнування" нафтодоларового симбіозу став найглибший від часів Великої депресії спад. Зниження економічної активності значно зменшило попит на нафту в промислових країнах. Передбачалося, що світ, який розвивається, підтримає високі ціни, та більшість третіх країн обплутано боргами, які виникли, зокрема, й через високі ціни на сировину. Крім того, змінилася й сама енергетика. І колишні побоювання щодо нестачі сировини в ХХ ст. виявилися безпідставними завдяки перенасиченню, оскільки підвищення цін стимулювало розвиток нових технологій і розроблення нових районів видобутку. Ситуація повторилася і за зростання ціни до 100 дол./бар., що супроводжувалося очікуваннями ще

вищих цін. Водночас і виробниками, і експортерами стали багато країн, внесок кожної з яких окремо був несуттєвим, проте разом виявився впливовим. Наукові досягнення також сприяли розвитку технологій пошукових робіт, видобутку й транспортування. До того ж за ціни нафти 100 дол./бар. стало можливим здійснення багато з того, що було не вигідним, коли ціна становила 20 дол.

Сталися значні зміни в попиті. Характерна для ХХ ст. дедалі більша залежність від нафти тимчасово зменшилася, чому сприяли високі ціни, міркування безпеки й політика багатьох держав. Якщо в 2000 р. частка нафти в споживанні енергоресурсів досягала 39%, то в 2008 р. вона знизилася до 36% (рис. 1)*.

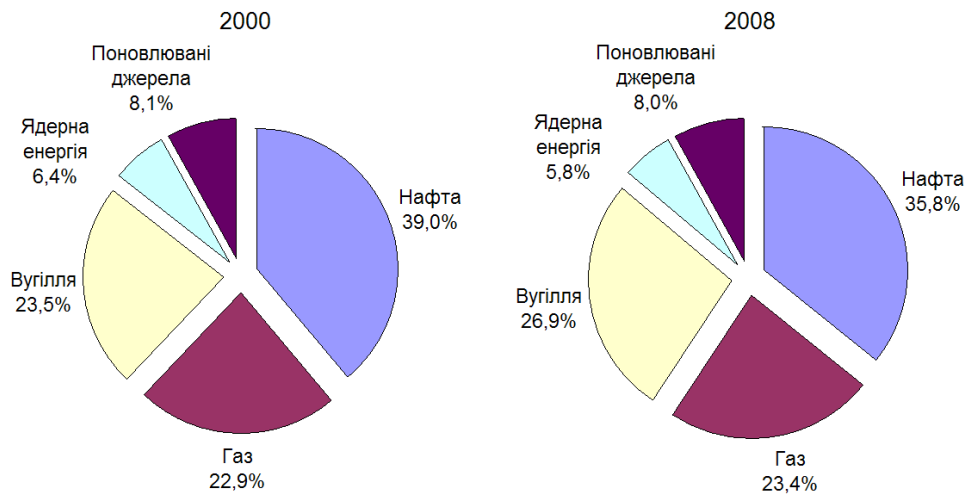

Рис. 1. Зменшення частки нафти в споживанні енергоресурсів

Відбулося широкомасштабне повернення вугілля у виробництво електроенергії та в промисловість, збільшилися частки відновлюваних джерел енергії й газу. Усе це привело до загального переорієнтування енергетичного ринку. Якщо раніше покупці конкурували за поставки, то нині експортери починають боротися за споживача. Якщо раніше покупцю енергоносіїв не мало сенсу намагатися знизити ціну, оскільки він її автоматично переносив на собівартість продукції, то сьогодні, щоб вижити в умовах кризи й загострення конкуренції, кожна компанія має суттєво скоротити свої витрати і, передусім, на енергоносії.

Ринок експортерів (як це було тричі в минулому столітті) знову замінюється ринком імпортерів, позиція яких сильніше, ніж учора, а завтра буде

* Джерело DOE/EIA-0484 (2008).

ще сильніше, ніж сьогодні. Нині вже постачальникам потрібно згадувати напівзабуті з 1980-х рр. правила гри, адже саме вони мають боротися за ринки збуту, а не, як раніше, домовлятися між собою про "справедливу" (для них) ціну енергоносіїв. Адже при скороченні попиту на нафту в 2009 р. щонайменше на 1 млн бар./добу та одночасному зростанні надлишку переробних потужностей із 4,0 до 6,1 млн бар./добу в 2008-2011 рр. єдиним способом підтримання балансу між попитом й пропозицією стане зменшення виробництва нафтопродуктів в Європі в чотири рази (на 76% у 2010 р. і на 73% у 2015 р.). Попри скорочення маржа переробки нафти та реалізації нафтопродуктів у 2009-2010 рр. буде набагато нижчою, ніж у 2004-2008 рр. [6].

З огляду на це розв'язання російсько-української суперечності стосовно енергоносіїв набуває нового значення, оскільки від нього значною мірою залежатиме, чи зрозуміють експортери, що подолати економічну кризу постачальники й споживачі здатні лише спільними зусиллями. Адже в 2009-2010 рр. на них чекатиме не одна, а відразу кілька криз (рис. 2), послідовно спричинених:

- скороченням виробництва, підвищенням енергоефективності, зниженням споживання, профіцитом нафти, зменшенням видобутку, консервацією нерентабельних родовищ;
- спрямуванням коштів з банківського до реального сектору, поживаленням світової економіки, зростанням попиту на енергоносії;
- збільшенням видобутку нафти;

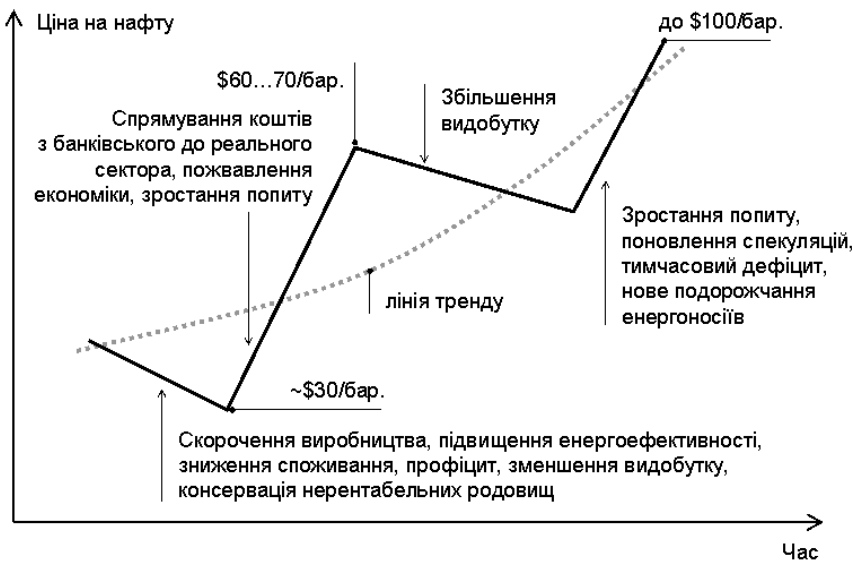

Рис. 2. Можливі "нафтові кризи" 2009-2010 рр.

• зростанням попиту, поновленням біржових спекуляцій, тимчасовим дефіцитом, новим подорожчанням енергоносіїв.

Висновки.

1. Основною причиною нафтової кризи другої половини 2008 р. стало вичерпання економічного потенціалу галузі, яке призвело до швидкого перетікання капіталу в спекулятивні сфери, де можна було без особливих труднощів одержувати надприбутки. Через це розрив між віртуальним і реальним капіталом виріс до співвідношення 10:1. Було побудовано гігантську фінансову піраміду, яка завалилася після кризи 2008 р. у США через масове неповернення кредитів і зменшення ліквідності.

2. Основними наслідками кризи стали зниження попиту на нафту в промислових країнах, зменшення її видобутку, поява надлишку виробничих потужностей, зменшення частки нафти в споживанні енергоресурсів.

3. Зміни щодо попиту призвели до загального переорієнтування енергетичного ринку. Ринок експортерів поступово перетворюється на ринок імпортерів.

4. У 2009-2010 рр. на постачальників і споживачів нафти й продуктів її перероблення чекає кілька послідовних криз, подолати які можна буде лише спільними зусиллями.

5. Зниження попиту й цін на нафту у світі надають Україні час і можливість для перегляду своєї енергетичної політики.

Перспективи подальших досліджень. Висунуті ідеї можуть стати основою для вироблення конкретних заходів щодо політики, які б дали змогу забезпечити необхідний рівень енергетичної безпеки України під час і після виходу з кризи.

Список використаних джерел

1. Нозари : Члены ОПЕК обсудят сотрудничество картеля с другими странами-экспортерами нефти // ИД "Нефть и Капитал". - Режим доступа : http://www.oilcapital.ru/news/2008/11/281442_132967.shtml. - Заголовок с экрана.

2. Денисов А. Порочная психология / А. Денисов // Время новостей. - 2008. - № 113. - Режим доступа : <http://www.vremya.ru/2008/113/8/207173.html>. - Заголовок с экрана.

3. Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть / Д. Ергин. - М. : ДеНово, 2001. - 888 с.

4. Коммерческие запасы нефти в США на прошлой неделе увеличились. - Режим доступа : <http://subscribe.ru/archive/insurance.burocrats/200901/26180249.html>. - Заголовок с экрана.

5. Рябцев Г. Л. На одной цепи / Г. Рябцев // Терминал. - 2009. - № 2. - С. 6-9.

6. Вяземский П. А. Мировой рынок : все надежды на ОПЕК / П. Вяземский // Терминал. - 2009. - № 11. - С. 21.